

АКАДЕМІЧНА ЛЕКЦІЯ ЯК РІЗНОВИД ГУМАНІТАРНОГО ДИСКУРСУ: КОГНІТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

ACADEMIC LECTURE AS A KIND OF HUMANITARIAN DISCOURSE: COGNITIVE-PRAGMATIC ASPECT

Москаленко Н.О.,

orcid.org/0000-0003-4433-6334

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри перекладу

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Сучасна парадигма лінгвістичних досліджень передбачає аналіз мовлення за критеріями значущості (Ф. де Сосюр), впливовості, енергійності (Ф. Бацевич) висловлювання. Зрозуміло, що чіткий термінологічний апарат у сучасному когнітивно-прагматичному мовознавстві ще не достатньо чіткий. І методологія пошуків у парадигмі сучасної лінгвістики не завжди обґрунтована. Однак науковці прагнуть дослідити детермінованість мовлення соціально-культурними, індивідуально-психологічними чинниками, мовленнєві механізми впливовості ефективної комунікації, динаміку мови як феномену, що має природу самоорганізації, взаємообумовленість свідомості й мови. Дослідження дискурсу в царині гуманітарних наук, зокрема лекції як різновиду академічної комунікації, здатне продемонструвати, як модифікується академічне мовлення в умовах інформаційної доступності й відкритості. Лекція як дискурс – це своєрідний часопростір впливового мовлення, джерелом якого є імпліцитний текст, що розгортається перед учасниками комунікації. Які мовленнєві елементи формують структуру такого феномену як лекційний дискурс і як модифікується їхнє значення – це питання, що окреслюють проблеми вивчення лекції як різновиду наукової комунікації. У статті розглянуто мовленнєві тенденції сучасного наукового дискурсу саме у царині гуманітарної освіти, які визначено як суб'єктивізація наукового мовлення. Ознаками модифікації сучасної лекції є метакомунікативні висловлювання, які розширюють семантико-стилістичні межі класичної лекції. Ще помітною ознакою модифікованого академічного мовлення є мотив експлікації власного досвіду, який реалізується мовленнєвими способами, що відтворюють певний психологічний стан дослідника під час наукових пошуків: емотиви, незавершені речення, діалогічність, насиченість звертаннями, питаннями, повтореннями. Мовленнєві модифікації свідчать про порушення стильових доміант наукового мовлення заради впливовості на реципієнта. Суб'єктивні ознаки академічного мовлення сприяють досягненню комунікативно-прагматичних завдань лекції як наукового дискурсу.

Ключові слова: дискурс, метакомунікація, мовленнєвий мотив, конгруентність, наратив.

The modern paradigm of linguistic research provides for the analysis of speech according to the criteria of significance (F. de Saussure), influence, energy (F. Bacevich) of the utterance. It is clear that the clear terminological apparatus in modern cognitive-pragmatic linguistics is not yet clear enough. And the research methodology in the paradigm of modern linguistics is not always justified. However, scientists seek to investigate the determinism of speech by socio-cultural, individual-psychological factors, the speech mechanisms of the influence of effective communication, the dynamics of language as a phenomenon that has the nature of self-organization, the interdependence of consciousness and language.

The study of discourse in the field of humanities, in particular lectures as a type of academic communication, can demonstrate how academic speech is modified in the conditions of information availability and openness. A lecture as a discourse is a kind of time-space of influential speech, the source of which is an implicit text unfolding before the participants of the communication. What speech elements form the structure of such a phenomenon as lecture discourse and how their meaning is modified are questions that outline the problems of studying a lecture as a type of scientific communication. The article examines the speech trends of modern scientific discourse specifically in the field of humanitarian education, which are defined as the subjectivation of scientific speech. Signs of the modification of the modern lecture are metacommunicative statements that expand the semantic and stylistic boundaries of the classical lecture.

Another noticeable feature of modified academic speech is the motive of explication of one's own experience, which is realized by speech methods that reproduce a certain psychological state of the researcher during scientific research: emotions, unfinished sentences, dialogicity, saturation with appeals, questions, repetition. Speech modifications indicate a violation of the stylistic dominants of scientific speech for the sake of influencing the recipient. Subjective features of academic speech contribute to the achievement of the communicative and pragmatic tasks of a lecture as a scientific discourse.

Key words: discourse, metacommunication, speech motive, congruence, narrative.

Постановка проблеми. Відомо, що у сучасному освітньому процесі доцільність лекційних занять неодноразово була під сумнівом, оскільки для здобувачів освіти відкрита майже вся фактична інформація, і лекція як джерело інформації, навіть узагальненої або класифікованої, дійсно,

не актуальна. Обмін фактажем, особливо в царині гуманітарних наук, функціонує задля ознайомлення здобувачів освіти з певними базами інформації. Цього недостатньо для існування лекції як дискурсу, відповідно, як висловлювання, що «має значення та справляє якийсь вплив» (Фуко). Щоб

лекція стала дискурсом вона має спиратися на процес цілевизначення, як організуючий вектор дискурсивного мовлення. Саме цілевизначення має бути ознакою впливового наукового дискурсу, яка функціонує як головна умова і комунікативного контакту між учасниками, і як умова цілісності дискурсу, і як умова його етичності. Які лінгвістичні, структурні елементи демонструють таку цілевизначеність – саме це питання окреслює коло лінгвістичних пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження лекції як наукового жанру відбуваються переважно у царині педагогічних наук у методологічному аспекті [1]. Лінгвістичними дослідженнями лекції як жанру і як різновиду дискурсу займається В. Малавська [2]. Її пошуки направлено на зіставлення лекції з іншими науковими жанрами, з визначенням структурних особливостей лекції як дискурсу. Серед українських науковців комунікативно-прагматичний аспект вивчення лекції недостатньо актуалізований. Т. Качак вивчала жанрові особливості лекції у діахронічному аспекті [3]. Саме лінгвістичний аспект вивчення лекції представлено у роботах Л. Рябих [4], науковець акцентує метакомунікативні висловлювання у структурі англomовної академічної лекції [5].

Постановка завдання. Метою дослідження лекції як різновиду наукового дискурсу у царині гуманітарної освіти є з'ясування напрямів семантико-стилістичної модифікації сучасного академічного мовлення.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про статус гуманітарної науки, ми пам'ятаємо, що довгий час гуманітарна сфера завойовувала статус науки серед точних технічних та природознавчих наук. З періоду європейського Просвітництва гуманітарні дисципліни вважались рефлексіями, оскільки не мали можливості спиратися на дослід як єдиний аргумент об'єктивності. У ХХ–ХХІ століттях відбувається інтеграція природознавства, математики, філософії та філології. Причини і наслідки цього процесу свідчать про розвиток інтегрального колективного мислення людства, прагнення розкрити загальні закони у структурі будь-якого феномену світу. Так виникає, наприклад, лінгвосинергетика. Слід згадати, що у ХХ столітті висувається гіпотеза про домінування інтуїції навіть у точних науках, відповідно про доцільність відмовитися від панування дедуктивного обґрунтування теорій. А. Ейнштейн стверджує в «Еволюції фізики»: «Ми повинні визнати, що логічна основа все більше і більше віддаляється від даних досвіду».

Прагнення завоювати статус наукового призвело гуманітарний дискурс до певних мовленнєвих модифікацій. Одна з них на поверхні вимог: модуль нарративу в напрямку окреслення безособового погляду на об'єкт дослідження. Априорі науковий стиль асоціюється з нівелюванням елементів суб'єктивного або емоційного мовлення: від особових дієслівних форм до модальних словосполучень щодо окреслення суб'єктивного джерела розвитку гіпотези та аргументів.

Така стилістична ознака спирається на моделі наукового мислення, обумовлена прагматикою наукового дискурсу. Будь-який функціональний стиль є результатом певного модуля мислення. Точні науки набувають значущості в силу встановлення доказових закономірностей. Дослідження відбувається у площині концептуальних запитань: що є чим?, що як функціонує?, що з чим і як взаємопов'язане?

Відповіді не передбачають суб'єктивного втручання, якщо мова стосується, наприклад, біології, хімії чи фізики. Цінність відповідей в експериментально доказовій об'єктивності, де суб'єктивне Я дослідника залишається на, скажімо, перших сходинках наукових пошуків розв'язання задачі, і як таке не є значущим для адресатів. У контексті точних наук модуль наукової комунікації у напрямку до безособовості та термінологічної визначеності обумовлений і прагматикою повідомлення, і предметом/об'єктом дослідження, і метою/завданням. Науковий стиль, вербальні засоби мовлення є наслідком певних фреймів наукового мислення, а не навпаки.

Але сьогодення демонструє стійку тенденцію до зворотного сприйняття такої залежності: науковий стиль розглядається як стійка структура, порушення якої означає вихід за межі наукового дискурсу, незважаючи на якість та значущість отриманих результатів.

Складається враження, наче головною ознакою наукового дискурсу стає стилістична складова, а не модальність мислення, не предмет дослідження й способи його пізнання. Однак зіставлення наукової комунікації в історичному аспекті демонструє певну закономірність у модифікації наукового стилю, тим більше щодо гуманітарного дискурсу.

З методологічної точки зору, наукова комунікація має обмежуватись чіткими стилістичними нормами, що гарантує певний вербальний порядок, і термінологічний у тому числі. Однак у структурі гуманітарного дискурсу статус об'єктивності, істинності результатів дослідження априорі не можливі, навіть у випадку експеримен-

тів, наприклад, у сфері комунікативної лінгвістики. Сучасні дослідження спираються на принцип множинної інтерпретації істини. Відповідно, нівелювання вербальних ознак авторської присутності в структурі гуманітарного наукового дискурсу не є виправданим, хоча б тому, що авторське мислення є неодмінно частиною наукового дослідження як когнітивний простір. Будь-який гуманітарний науковий дискурс імпліцитно має ознаки метамови, що описує людські когнітивні можливості, способи занурення в проблему та шляхи вербалізації мислетворчого процесу.

Елементи суб'єктивності в такій комунікації обумовлені тим, що критерієм цінності гуманітарних наукових здобутків є не стільки аргументовані гіпотези, скільки глибина занурення у феномен онтології явищ та речей, ступінь осмислення їх у процесі руху від хаосу до порядку, і навпаки, тобто в процесі їхньої самоорганізації. Істини гуманітарної науки не можуть фіксуватися як закони, підтверджені експериментом та зафіксовані у математичних формулах. Наприклад, коли у літературознавстві намагались математичними методами прорахувати поетичний метр, при цьому було проведено неймовірно великі за обсягом підрахунки, класифікації, типологізації і таке інше, але поетичного змісту це не торкнулось зовсім. Тобто дослідження втратило об'єкт, дійшло до незначущих для людства висновків, прагматично порожніх, але підтверджених об'єктивною статистикою.

Стильові доміанти гуманітарного наукового дискурсу обумовлені прагматикою в царині гуманітарної науки. А саме глибиною впливу на колективну або індивідуальну свідомість. З точки зору психолінгвістики, вплив наукової комунікації можливий тільки при умові енергійного висловлювання. Що наповнює слово енергією, робить його впливовим, яким має бути будь-яке дискурсивне висловлювання? Перш за все, це слово, наповнене мисленням із особового простору, тобто інформаційного поля з людським обличчям, аж ніяк не із безособового *МИ*. Демонстрація авторського мислення, емпатії до об'єкту дослідження вербалізуються в *Я* автора, в риторичних запитаннях, у конотаціях, тобто в елементах суб'єктивно зорієнтованого мовлення. Так звані дискурсивні маркери суб'єктивного мовлення в науковому жанрі, або метакомунікативні висловлювання в структурі академічного дискурсу функціонують як способи встановлення контакту, активізації уваги, стимулювання мислення, окрім того вони виконують фатичну комунікативну функцію. Типологію метатекстових елементів наво-

дить Рябих Л.М., вивчаючи метакомунікативні висловлювання в англomовній академічній лекції, такі як: метаплеоназми (well, so, okay, all right), конотативи (Good morning! How are you guys?), атрактиви-метаорганізатори (I want to start today with some stories, Now, I'm going to ask you this question) і таке інше [5, с. 117].

Вивчення комунікативно-прагматичного аспекту метакомунікативних елементів здатне продемонструвати ступінь їхньої впливовості на учасників лекційного дискурсу, а головне, ступінь гнучкості жанрових меж лекції щодо периферійної відносно наукової лексики. Зрозуміло, що у структурі лекційного тексту метакомунікативні елементи функціонують як способи встановити оптимальну комунікативну дистанцію між учасниками дискурсивної події щодо ефективного впливу на слухачів. Метаплеоназми, змістовні та атрактивні метаорганізатори, інхоативи та конотативи створюють певний континіум для реалізації лекційного дискурсу як інтерактивної події, що актуалізує суб'єктивність учасників процесу. Але ці елементи, звісно, не гарантують ефективного впливу, вони не є запорукою ефективного наукового мовлення. Якщо їхню доцільність не обґрунтовано ситуацією, вони здатні набути негативного прагматичного значення. Відомо, що все зайве є нестерпним. у царині дискурсології залишається відкритим питання про критерії визначення оптимального обсягу метакомунікативних елементів та їхнього семантико-стилістичного маркування.

Є ще суттєва проблема щодо функціонування метакомунікативних елементів: вони здатні десемантизуватися як будь-яка повторювальна мовленнєва одиниця, відповідно, набувати виключно фатичного значення, вбудовуючись у структуру дискурсу як жанрово-обмежувальні десемантизовані елементи. У такому випадку мова не йде про суб'єктивізацію наукового мовлення.

Один із суттєвих комунікативно-прагматичних чинників суб'єктивізації академічного лекційного мовлення є, скажімо, апеляція до власного досвіду лектора. Визначимо цей структурний елемент дискурсу як певний мотив, який реалізується у певному модулі наративу. Лектор демонструє власний досвід пізнання як ретроспекцію алгоритму власного пошуку від невідомого до з'ясованого. Під час реалізації такого мотиву відновлюється мовлення у вимірі *запитання-відповіді*, актуалізується *Я* лектора, під'єднуються *емотивні елементи*, синтаксично змінюється мовлення: можливі *повторення, нелогічна послідовність висловлювань, запитання до самого*

себе, незакінчені фрази і таке інше. Так реалізація мотиву експлікації власного досвіду відновлює процес психоемоційного стану лектора під час проведення дослідження.

Зрозуміло, що доцільність експлікації такого досвіду неочевидна у структурі академічного дискурсу. Вона навіть небезпечна, якщо мова йде про дотримання критеріїв якості лекційного дискурсу, оскільки здатна викликати негативну реакцію у слухачів, порушуючи оптимальну дистанцію між учасниками процесу. У мовленнєвому відтворенні власних пошуків лектор ризикує втратити комунікативний контакт, зайти у теми, актуальні лише для нього, не дотриматись виправданого обсягу інформації. Демонстрація власне себе як особистості – це очевидно хибний шлях наукової комунікації, на відміну від демонстрації можливостей людського мислення, яке є загальнолюдською властивістю.

Важливо окреслити межі такого типу мовленнєвого мотиву. Визначити ці обмеження складно, враховуючі, що ми розглядаємо дискурсивний феномен, який не має чіткої сталої структури, на відміну від жанру. Але моделюючи більш вірогідні ситуації лекційного дискурсу, можна зазначити умови, при яких експлікація власного досвіду здатна до позитивного впливу на слухача. Головна з них стосується психолінгвістичних законів комунікації: будь-яка інформація має бути прагматично доцільною, і сприйматися як така. Обґрунтуванням суб'єктивного мовлення взагалі, експлікація власного досвіду зокрема, є розуміння, що суб'єктивний досвід є підґрунтям до моделювання когнітивного процесу. Мислення лектора, його суб'єктивний досвід пізнання, дослідження, його шлях до з'ясування проблеми, розв'язування задачі можуть бути актуалізовані саме як експлікація когнітивного скрипту, або сценарію, за яким розгортається структура пізнавальної діяльності.

Мовленнєві засоби: емотиви, синтаксичні порушення, риторичні питання, мовчання (антимовлення), вигуки та заперечення власного висловлювання через пошук більш вдалого – детермінуються наміром продемонструвати процес виходу із ситуації когнітивного дисонансу, процес народження мислеформи, особливо у царині антропологічних наук, наприклад, літературознавства.

Так, якщо лекційний дискурс відбувається у царині дисципліни «Історія світової літератури», то мотив експлікації власного прочитання доцільний як навігатор у пошуках наукової вербалізації власного сприйняття твору, як демонстрація

шляхів множинної інтерпретації тексту, яка виходить за межі індивідуального розуміння і набуває наукової значущості у контексті літературознавчих досліджень. Саме власний досвід лектора на шляху від знайомства з художнім текстом до осмислення його феномену в структурі колективної картини світу, шлях наукової вербалізації сприйняття тексту, взагалі, взаємодія з художнім текстом у літературознавчій парадигмі може бути цінним і впливовим чинником лекційного дискурсу. Цей мовленнєвий вчинок лектора набуває цінності саме тоді, коли заохочує слухачів до подібного пошуку, до самостійного заглиблення у простір художнього твору задля народження дискурсивного мовлення. Сьогодні показує проблему формування власного висловлювання, точніше, проблему тотального плагіату, або стереотипного висловлювання. Правила побудови тексту власного висловлювання, або плани для аналізу художнього тексту, поверхневе вивчення основ класичної риторики (інвенції, диспозиції, елокуції) нічого спільного не мають з навчанням мислити і вербалізувати власне мислення. Навіть зацікавлені у літературознавстві студенти, як правило, або не знають, як і що говорити про художній текст, або послуговуються стереотипними кліше, які використовують наче заготовлені висловлювання до будь-якого тексту. Це призводить до наповненості академічного мовлення десемантизованими висловлюваннями-кліше, до формування псевдотекстів, іноді побудованих за правилами академічної риторики, або псевдодискурсів, які не мають ознак конгруентності. Конгруентність – ще один термін із царини психології, яким послуговуються сучасні мовознавці, щоб дослідити глибинну узгодженість структури дискурсу: на рівні свідомої та прихованої інтенції, на рівні презупозиції та семантики висловлювання. Відсутність конгруентності у структурі дискурсу призводить до його неефективності.

Метафорично цей процес можна назвати мовленнєвою деградацією, коли в науковому дискурсі спостерігається переважно засміченість симулякрами, фантомними ствердженнями, мертвими словами. І це є ознакою гуманітарної катастрофи, подолати яку можливо живим значущим словом. Ознаки живого висловлювання завжди очевидні під час комунікації, і вони не обумовлені так званою культурою мовлення або віртуозним володінням законами елокуції. Живе мовлення породжується живим мисленням.

І це майже стереотипне всім зрозуміле висловлювання потребує сьогодні наповнення енергією значущості. Для цього необхідно замінити

метафоричне «живе» іншим детермінантом. Ф. де Сосюр запропонував термін «значущий», Ф. Бацевич вживає термін «енергійний», тобто «впливовий». Питання: що є ознакою впливового, енергійного, значущого слова з точки зору комунікативної прагматики? Які є інструменти у межах лінгвістичної парадигми для відокремлення такої якості висловлювання як впливовість? Взагалі, чи це є проблема лінгвістики або психолінгвістики? Напевне, ці питання стосуються більш широкої теми, ніж запропонована у даній роботі, але очевидно, що статус академічної лекції як гуманітарного дискурсу вирішується саме відповідями на ці гострі питання.

Висновки. Вимоги безособовості не є органічними для гуманітарного наукового дискурсу і часто унеможливають реалізацію комунікативно-прагматичних завдань гуманітарної науки. Сучасна лекція має стати дискурсом, з ознаками конгруентної структури, відповідно, впливовим

висловлюванням, цілеспрямованим на значущість вербалізації мислетворчого процесу. Це означає розширення стильових обмежень наукового академічного мовлення, його демократизація на рівні лексики та синтаксису.

Ознаки науковості в сучасній академічній комунікації все менше втілюються у стилістичних ознаках, актуалізуються саме у цілеспрямованості на впливовість, значущість висловлювання для реципієнта. Це елементи суб'єктивного чесного мовлення, доречні емотиви, насиченість запитаннями, демонстрацією відсутності відповіді взагалі або однозначної. Це автентичний для когнітивного процесу синтаксис, іноді з порушеннями узусу, направлений на зіставлення, на діалогічність навіть в межах монологу. Іntenція лекції – спонукання до занурення в мислетворчий процес, аж ніяк не ознайомлення з фактами. Вона вимагає порушення стильових домінант наукового тексту, порушення жанрових основ лекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ягодзінський С.М. Методологічні основи дослідження науки як дискурсу. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2016. №2. С. 32–35.
2. Malavska V. Genre of an Academic Lecture. *International Journal on Language Literature and Culture in Education*. 2016. 3(2). P. 56–84.
3. Качак Т.Б., Круль Л.М., Литвин Н.Б. Лекція як основний жанр академічної риторики: порівняння класичної та сучасної моделей. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Випуск 88. С. 90–95.
4. Рябих Л.М. Принципи та процедури добору матеріалу дослідження американської академічної лекції. *Вісник ХНУ*. 2014. № 1102. С. 172–177.
5. Рябих Л.М. Особливості метакомунікативних висловлень в англomовній академічній лекції. *Вісник ХНУ*. 2010. № 930. С. 115–119.